

ТУРАНЛІ ФЕРХАД

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСМАНСЬКОЇ ІСТОРІЇ*

Розглядаючи дану проблему, слід підкреслити, що “Османська історіографія” (*Osmanlı Tarih Yazıcılığı*), яка розвивалася понад 700 років, є продовженням історії давньотюркської. Необхідно зазначити те, що після переможної битви, яка відбулася у 1040 р. за назвою “Денданекан” у Хорасані під проводом великого султана Тогрула Бея Газі, була проголошена незалежна тюркська держава сельджуків на Близькому Сході. Цю дату слід вважати початком наступного періоду історії державності сучасного Азербайджану та Туреччини.

У різних галузях історичної науки, пов’язаної з дослідженням та описом зазначеної доби, спостерігаємо створення османського історіографічного методу, який вважається новим поняттям і вивчення якого дозволяє всебічно висвітлити події, котрі мали значення в історії світової, а також історії України у XVI—XVIII ст.

“Прогресивні погляди” (*İlerlemeci bakışlar*) в османській історіографії XVII ст. привертають особливу увагу з огляду на події, які ретельно досліджуються й оцінюються¹.

Дослідження османської історії та культури, яке бере свій початок від часу володарювання *Ертогрула Газі*² — батька султана *Османа I Газі*³, — у вітчизняній науці потребує пошуку джерел та їхньої об’єктивної інтерпретації. Одним із таких джерел щодо вивчення цього питання є історіографія *Ашика Пашазаде*⁴, яка є однією з давніх і містить відомості про родовід тюркських володарів⁵. Слід підкреслити, що

---

* Ця істотно розширена версія виголошеної доповіді друкується в оригінальній авторській редакції. Прим. упорядника.

й рід самого названого автора, починаючи з 1240 р., явив світу цілу плеяду інтелектуалів, що присвячували життя науці⁶. Унікальність літопису *А. Пашазаде* полягає в тому, що в написанні своєї книги автор користувався здобутим знанням, безпосередньо переживав чи був учасником значних подій, пов'язаних із життям народу та держави, звертався до володарів держави та культурних діячів і записував з їхніх вуст відповіді на запитання, які були необхідні для написання книги. Обізнаність з основами методології *А. Пашазаде* уможливила б сучасним дослідникам збагнути суть порушених проблем, які і є предметом розгляду цієї статті.

Інша найдавніша книга давньотюркською мовою, автором якої є славетний поет *Азмеді*⁷ — це “*Dâsitân-ı Tevâgîn Mulûk-ı Al-i Osman-ı*”⁸, має немаловажне значення для вивчення згаданої теми⁹.

На думку видатного німецького тюрколога *Франса Бабінтера*¹⁰, досі відомим вважається найдавніший османський історик *Яхші Факір*, який у праці “*Menâkh-i âl-i Osmâna Yild imHana gelince*”¹¹ описав події минулих часів до 1389 р., тобто до смерті турецького султана Мурада I Гудавендігара¹².

Другим знаним османським історіографом, як підкреслює згаданий вчений *Ф. Бабінтер* у праці “Османські історіографи та їхні твори”¹³, є *Азмеді (Таджеддін Азмед бін Ібрагім бін Гизир)*, який написав великий твір за назвою “*İskendername*”¹⁴. Продовжено написання цієї книги було під час володарювання султана *Мір Сулеймана I* у 1402–1411 рр. в місті Едірне¹⁵, яке на той час було столицею Османської держави. Названий автор доповнював свою книгу відомостями османської історії. Твір складається з 8250 бейтів¹⁶. *Азмеді* помер у 1413 р. в Амасії (Туреччина). Його місце в галузі османської, зокрема тюркської історії та культури, є значним¹⁷.

Слід підкреслити, що на початку XV ст. внаслідок монгольського нападу на чолі з володарем *Тимуром*¹⁸ на Близький Схід, Османська держава була зруйнована майже вщент у результаті поразки в битві під назвою “*Ankara meydan muharebesi*”¹⁹. Ця подія негативно відобразилася і на розвитку науки, зокрема історіографічній, та культури. Але з приходом до влади султана Мурада II²⁰ спостерігається швидше поживлення в галузі історіографії, ретельно й об'єктивно висвітлювались події кожного дня, про що пише *Ф. Бабінтер*. Під час володарювання згаданого султана поновилося літописання за назвою “*Tevârih-i â l-i Osmân*”²¹.

Також зазначимо, що названий тюрколог в книзі “Османські історіографи та їхні твори”²² подає відомості про близько 377 османських авторів²².

*“*Іскендернаме*” — книга про *Олександра Македонського*, в якій автор висвітлював події, пов’язані з життям і діяльністю видатного полководця і володаря, який заснував державу, що охоплювала Македонію, Грецію, завойовану Перську імперію та Єгипет. Слід підкреслити, що його походи позитивно вплинули на розвиток античної науки (особливо географії) і культури (еллінізм). Далі названий полководець повів своє військо до Центральної Азії (329 р. до н. е.), а потім повернув до Індії, але виснажені частини відмовилися переходити Ганг, і він мусив повертати через пустелі до Вавилону, який зробив столицею найбільшої в стародавньому світі імперії. Завдяки його військовим досягненням були відкриті двері на Схід для грецької торгівлі, мови і культури (<http://uk.wikipedia.org>).

Розвиток османської історіографії у XVI—XVII ст. з притаманними їй особливостями найкраще представлено працями “*Tabakatü'l-memâlik ve detecâtü'l-mesâlik'i*”²³ *Мустафи Челебі*, *Коджа Нішанджи*²⁴, “*Tagîh-i Reşevî*”²⁵ *Ібрагіма Печеві* та іншими²⁶. *Джелалзаде* та *Печеві* у своїх працях вирізняються стилем написання історії (мовою, актуальністю, методом тощо) і висвітлюють різні політичні, економічні, соціальні проблеми в державі та вказують шляхи їх подолання²⁷.

Розвиток названої історіографії за такою схемою у XVII ст. досягає досконалої форми, наприклад в праці “*Фезлеке*”²⁸ *Катіба Челебі*, яка має неабияке значення для вивчення османської історії.

Названі автори у написанні своїх праць користувалися творами попередніх авторів, зокрема й європейських. Уміння інтерпретувати та систематизувати джерельні матеріали відповідно до усталеного тогочасного методу, відкривало історичній науці нову перспективу. У писаннях згаданих істориків Османська держава у XVI—XVII ст. оцінюється як модернізована і правова, а володарі — як захисники прав людини. Ця тенденція простежується, зокрема, у працях *І. Печеві* та *К. Челебі*: в них детально висвітлюється події, приміром, періоду правління султана Османа II Молодого²⁹.

Продовжуючи розгляд згаданої теми, слід звернути увагу і на Західну методологію історичної науки, яка пропонує досліджувати історію за схемою: Давня Греція → Рим → Середньовічна християнська історія → сучасність. Теперішні турецькі вчені наголошують, що подібна методологія залишає поза увагою османський історико-культурний чинник і його стосунки із західною культурою³⁰. Теоретичні та методологічні принципи щодо історії людства, вироблені на Заході, що ними користу-

ються і східні вчені, зокрема турецькі, арабські, боснійські, албанські (тобто в межах османського ареалу), створюють серйозні проблеми.

У дослідженні османської історії основна проблема полягає саме у відсутності загальноприйнятої методології, яка розглядала б це питання функціонально в межах всесвітньої історії³¹.

Сучасна інтерпретація тюрксько-османської історії та культури має стати у контекст історії загальносвітової та незаангажовано показати взаємини між культурами стародавнього світу. Як відомо, найдавніші цивілізації виникли у місцях, де проходили річкові шляхи, або в межиріччях афро-євразійського континенту. До таких належали Шумерсько-Месопотамська, Єгипетська, Індійська, Китайська, Оргунсько-Тюркська, Трипільська. Ці культури мали особливі соціальний, політичний та економічний устрої та розвивалися під впливом загальної еkleктичної політики глобалізації тогочасного світу³².

Слід наголосити, що за всіх культурних відмінностей відбувалося взаємопроникнення елементів різних цивілізацій. У процесі цього важливу роль відігравали міста, які представляли основну модель тогочасної культури. Провідне місце в укоріненні синтезу, збереженні та відродженні культур займали: Римська імперія, Арабський халіфат (Емевідський, Аббасидський), Монгольська держава, Османська імперія та ін. Торгівельні зв'язки, які встановлювалися між державами завдяки "Шовковому шляху", починаючи від Білого моря й до Китаю, а звідти морським шляхом до Індонезії, мали неабияке значення у розповсюдженні існуючих культур на східному та західному напрямках³³.

Підсумовуючи, слід зазначити, що у вивченні та дослідженні османської історії головною методологічною проблемою виглядають парадигми науки та освіти, панівні за умов глобалізації світу³⁴. У результаті глобалізування зазнають певною мірою трансформації традиційна культура, освіта, наука. Тому ускладнюється об'єктивне висвітлення історії національної держави та національної культури.

Тим-то чи не найвагомішого значення набуває зараз подолання лінгвістичного бар'єру. Знання мов: тюркських, зокрема османсько-турецької, арабської, перської та інших, культури та філософії цих мов є важливим засобом для виявлення і класифікації джерельних матеріалів (архівних документів)³⁵, адекватного перекладу та об'єктивної інтерпретації задля написання правдивої історії.

Вивчення наукової спадщини *Омеяна Прицака* сприятиме розробці відповідної методології дослідження, дасть змогу подолати недоліки, стереотипи у вітчизняній науці щодо згаданих проблем та сприятиме

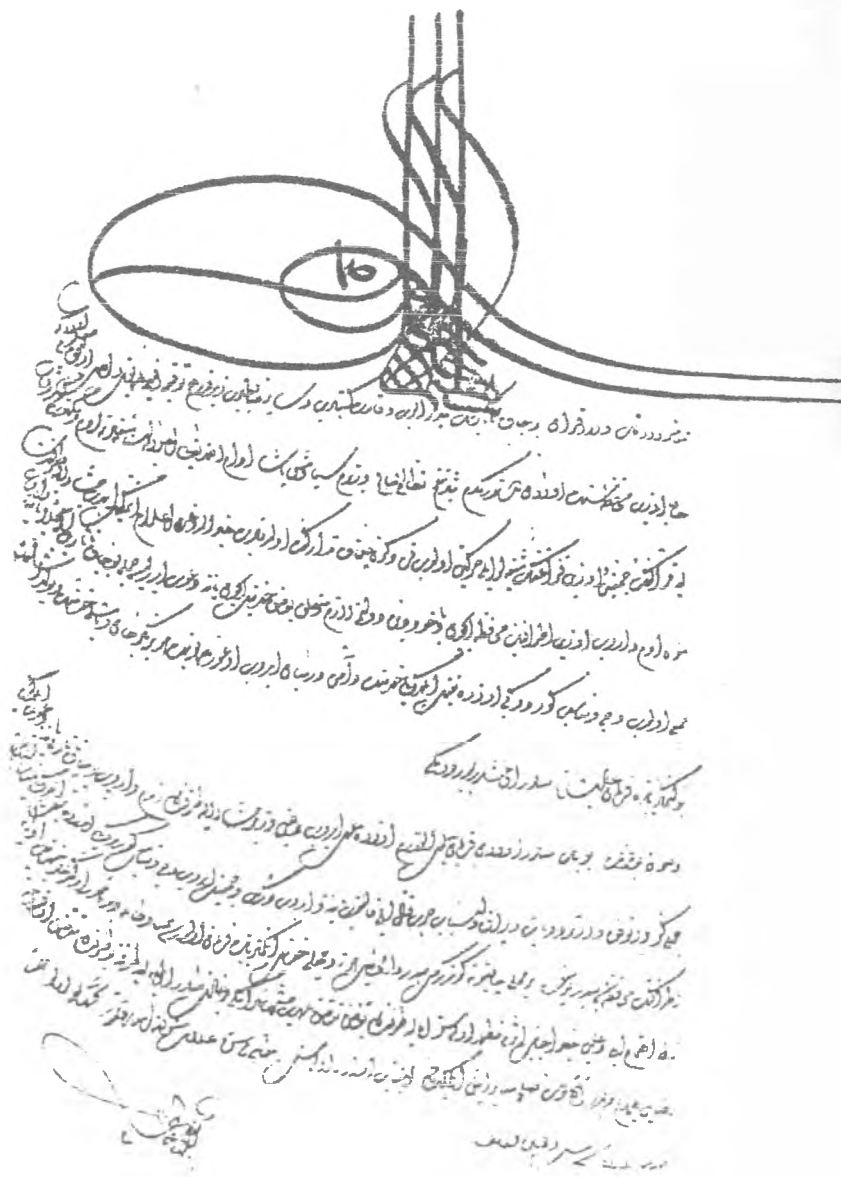
формуванню сучасної української державної концепції сходознавства, зокрема тюркології.

ДЖЕРЕЛА, ЛІТЕРАТУРА ТА КОМЕНТАРІ:

- ¹ *Mehmet İpşirli*. Osmanlı Tarih Yazıcılığı // Osmanlı (Османи). — Ankara, 1999. — Cilt, (Том) 8. — S. 247–256. Про актуальні проблеми української історіографії див.: *Дашкевич Ярослав*. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. — 2-ге вид., виправл. й доповн. — Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАНУ; Літературна агенція “Піраміда”, 2007. — 808 с.
- ² Роки життя: 1231–1281. Останнім володарем Османської імперії був султан Абдальмеджид II, який правив у 1922–1924 рр.
- ³ Роки життя: 1281–1324.
- ⁴ Роки життя: 1393–1485. Справжнє ім'я — *Дервіш Азмед*. Він у перших рядках своєї книги пише: “*İy azîz! Fakir ki, Dervîş Ahmed Âşîkî'yam, İbn Yahya ve İbn Selman ve İbn Sultan'ül-Meâlî Âşîk Paşa'yam*”. Ці слова засвідчують, що він є нащадком саме *Ашика Паши* (помер у 1332 р.), автора значної праці “*Garîbnâme*” — про методи та правила суфійського вчення, написана в стилі *месневі*, тобто віршованого твору значних розмірів, що складається з дворядкових строф-бейтів із суміжним римуванням рядків. Див.: *Develloğlu F.* Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni harflerle). — Ankara, 1993. — 11. Baskı. — S. 278, 580.
- ⁵ Книга *Ашига Пашазаде* (чи *Пашаоглу*) під назвою “*Tevârîh-i Âl-i Osmân*” (сучасною турецькою мовою: *Osmanoğulları'nın Tarihi*) (укр. мовою — “Історія високодостойних або славетного роду османів”), ця ж книга відома й за іншою назвою “*Âşîk Paşazade Tarihi*” (укр. мовою — Історія *Ашига Пашазаде*). *Osmanoğulları'nın Tarihi* “*Tevârîh-i Âl-i Osmân*”. Упорядники: *Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç*. — İstanbul: Bilimevi Basın Yayın Ltd. Şti. “*Gökkubbe*”, 2007. — 517 s. Слід зазначити, що в теперішній час відомі 12 (дванадцять) різних видань цієї книги.
- ⁶ *Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç*. a.g.e. (назв. праця). — S. 23–26.
- ⁷ Дата смерті: 1412 р.
- ⁸ “Історична повість про державу славетних османів”.
- ⁹ *Mehmet İpşirli*. a.g.e. (назв. праця). — S. 247–256.
- ¹⁰ *Babinger, Franz*. Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri. Çeviren Prof. Dr. Coşkun Üçok. — Ankara: 1982, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları: 435, Türk Tarih Kurumu Basımevi. — 502 s.
- ¹¹ У перекладі на українську означає “Щодо сильного передпліччя високодостойних османів і *Ілдірим-хана*”. Йдеться про султана *Беззиде Ілдірима* (роки правління: 1389–1402, помер у 1403 р.).
- ¹² Роки володарювання: 1362–1389 (*Babinger F.* — Op. cit. — S. 11).
- ¹³ Див.: прим. 23 ц. ст.
- ¹⁴ *Babinger F.* — Op. cit. — S. 12.

- ¹⁵ Знаходиться в західній (європейській) частині сучасної Туреччини, колишня назва — Андріопіль.
- ¹⁶ *Про це див.*: прим. 4 ц. ст.
- ¹⁷ *Babinger F.* — *Op. cit.* — S. 12.
- ¹⁸ Тимурленг, Тамерлан. Роки життя: 1336–1405, народився у селищі Ходжа Ільгар, походив із збіднілого монголо-тюркського роду. Руї Гонсалес де Клавіхо, посол кастильського короля Генріха III при дворі володаря Самарканди, “Султана Світу Тимура Гургана” (як написано на мавзолеї Тур-Емір) залишив цікаві мемуари у вигляді щоденника, що охоплював весь 1404 рік. Він записав: “Тамерлан, повелитель Самарканди, завоював усі землі монголів та Індію. Він також завоював землю Сонця (Хорасан). Він завоював і привів до покори Хорезм, а також усю Персію й Індію, разом із імперією Тебриза [Азербайджану] й міста султана. Переміг у битві володаря Індії та забрав у нього значну частину території. Він зруйнував також місто Дамаск (столиця сучасної Сирії) і завоював міста Алеппо, Вавилон і Багдад. Він здійснив походи в багато інших земель і володінь, став переможцем у багатьох битвах і захопив величезні трофеї. Тимурленг виступив проти турецького султана Бєязида [Ілдірима] (роки правління: 1389–1402, помер у 1403 р.) — одного з наймогутніших монархів світу, переміг його й узяв у полон”. *Також див.*: *Мухін, Сергій*. Володар щасливих сузір’їв; <http://www.dt.ua>.
- ¹⁹ У перекладі означає “Анкарська майданна війна”.
- ²⁰ Роки володарювання: 1421–1451.
- ²¹ У перекладі означає “Історія високодостойних (або славетного роду) османів”.
- ²² *Babinger F.* — *Op. cit.* — S. 453–468.
- ²³ Географія країн та ступені сходження (йдеться про наближення до Всевишнього).
- ²⁴ Дата смерті: 1567 р.
- ²⁵ *Печеві* — це прізвище автора названої книги “*Історія Печеві*” (дата смерті: 1650 р.).
- ²⁶ Про джерела й авторів османської історіографії докладно див.: *A. Zeki Velidi Togan. Tarihte Usûl.* — İstanbul, 1985 ‘Enderun Kitabevi’. — S. 206–212.
- ²⁷ *Tezcan, Baki*. II. Osman örneğinde ‘İlerleme’ Tarih ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı // *Osmanlı.* — Ankara, 1999. — Cilt, 7. — S. 658–668.
- ²⁸ Означає “Зміст”, охоплює період османської історії: 1591–1654 рр. (*A. Zeki Velidi Togan. a.g.e.* (назв. праця). — S. 209). Про розвиток османської історіографії також див.: *Туранли, Ферхад* У пальцевій літературі (у літературі дивану) історіографія та відомості про Україну // Збірник матеріалів Першої міжрегіональної наукової конференції “Проблеми вивчення та викладання східних мов та літератур”. — Дніпропетровськ, 2006. — С. 94–98.
- ²⁹ Роки правління: 1618–1622; *Peçevi, Tarîh-i Pecevi.* — İstanbul, 1283. Cilt, 2. — S. 380–381; *Kâtib Çelebi. Fezleke.* — İstanbul, 1287. — Cilt, 2. — S. 9.

- ³⁰ *Davutoğlu, Ahmet*. Genel Dünya Tarihi içinde Osmanlı'nın yeri: Metodolojik Meseleler ve Osmanlı Tarihinin yeniden yorumlanması (Місце османів у загальносвітовій історії: методологічні проблеми та нове тлумачення османської історії) // *Osmanlı*. — Ankara, 1999. — Cilt, 7. — S. 674–680.
- ³¹ Там само.
- ³² *Davutoğlu, Ahmet*. a.g.e. (назв. праця). — S. 677.
- ³³ *Davutoğlu, Ahmet*. a.g.e. (назв. праця). — S. 678.
- ³⁴ *Davutoğlu, Ahmet*. a.g.e. (назв. праця). — S. 674.
- ³⁵ До статті додається османський архівний документ — ферман турецького султана Ібрагіма, головнокомандувачу Бужацьких татар. Нижче подаємо повний текст цього документу в українському перекладі з факсиміле оригіналу тексту і транслітерацію латиницею (Додатки 1, 2, 3). Написано у стилі дивані тогочасної турецької палеографії арабськими літерами 1647 р., складається з дванадцяти рядків і зберігається в архіві музею Топкапи у Стамбулі. Див.: TSMA-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (Архів Музею Палацу Топкапи), No: E. 610/17; *Aktan, Ali*. Osmanlı paleografyası ve siyasi yazışmalar. — İstanbul: Osmanlılar İlim ve İrfan Vakfı Yayınları, 1995. — S. 178–179. (*Актан, Алі*. Османська палеографія та політичне листування. — Стамбул: Видавництво Османської добродійної організації науки та культури, 1995. — С. 178–179).

**Leh kralının ve Özü Kazağı'nın
Karadeniz'e çıkmaya hazırlandıklarını, Siyavuş Paşa'nın haber
vermesi üzerine, yardıma çağırıldıkları takdirde, sefere adam
göndermeleri için, Bucak Tatarları ümerasına, Sultan İbrahim
tarafından gönderilen ferman
(H. 1056 — M. 1647)**

(Tuğra):

Şah İbrahim bin Ahmed Han el-muzaffer dâima

1. Mefâhirü'l-emâsili ve'l-akrân, Bucak Tatarı'nın mirzaları ve kart kişileri ve sâyir zabitleri — zîde kadrühum — tevkî-i refi-i hümayûn vâsil olıcak malûm ola ki:
2. Hâlâ, Özi muhafazasında olan, düstûr-i mükerrerem, müşîr-i müfahham, nizâmü'l-âlem, vezîrim Siyavuş Paşa — edâme'llâhü teâlâ iclâlehü — Âsitâne-i Saadetime âdem ve mektûb gönderüb
3. Leh kralının cem'iyyeti ve Özi Kazağı'nın şaykalar ile hareketi olub, Karadeniz'e çıkmak tedârükünde oldukların haber alduğun îlâm etmeğın, imdi müşârün-ileyh tarafından
4. sefere âdem varub, Özi etrafını muhafaza için, veyâhud dîn ve devletime lâzım ve müteallik, bâzı hizmet için, yanına davet eder ise, cümle Bucak Tatarı ile, muaccelen yanına varub
5. cem olub, vech u münâsib gördüğü üzere, tâyîn eyledüğü hid-metde dâmen-i der-miyân edüb, uğur-î hümayûnumda, her biriniz can ve başla hizmet ve yoldaşlıkda
6. bulunmanız babında fermân-i âli-şânım sâdır olmuşdur. Buyurdum ki:
7. vusul buldukda, bu bâbda sâdır olan fermân-i celîlü'l-kadrim üzere amel edüb, dahî vezîr-i müşârün-ileyh tarafından âdem varub Bucak Tatarını yanına davet eyledikde
8. cümleliz, bilâ-tevakkuf ve lâ-tereddüd yat ve yarak ve esbâb-ı harb-i kıtal ile kalkub yanına varub, dernek ve cem'iyet edüb, vech ü münâsib gördüğü üzere tâyîn eyledüğü hizmet, Özi
9. etrafının muhafazası mıdır? Yohsa bir mahalle çapguna göndermek midir? Ve'l-hâsıl, her ne veçhile hizmet eylemeniz babında ferman olursa, sem'an ve tâaten deyû me'mûr olduğunuz hizmeti edaya

10. bezl-i ihtimam ile, duâ-yı hayr-i icâbet-eserime mazhar olasız.
Amma, Leh tarafında bâzı nakd-i ahdi müş'ir, mâ-dâm ki, bir halet
sâdır olınaya, Leh tarafına bu tarafdan taarruz olunduğuna
11. *nzâ-yihümâyûnı* yoktur. Anagöre, sulhamugayirişeylemekden
ictinâb üzere olasız. Şöyle bilesin. Alâmet-i şerife *îtimâd* kılasız.
Tahrîren fi evâhiri
12. *cümâze'l-ûla*, sene sitte ve hamsîn ve elf.
Be-makâm-ı
Kostantmiyye
el-Mahrûse

УКАЗ

Султана Ібрагіма³⁶, володаря Османської держави, головнокомандувачу Буджацьких³⁷ татар: про готовність надати допомогу та вирушити в похід зі своїм військом. У зв'язку з повідомленням Сіявуша Паши³⁸ про те, що Польський король³⁹ і Дніпровські козаки⁴⁰ готуються до виходу в Чорне море.

ТУГРА⁴¹

1. Повідомляю всіх мурз⁴², достойних мужів, офіцерів Буджацьких татар⁴³, котрі заслуговують довіри та похвали:
2. до мого Високого та шасливого палацу в Стамбулі прибув посланець від мого Дніпровського намісника, візира Сіявуша Паши⁴⁴, з листом.
3. Той повідомляє мене, що Польський король⁴⁵ зі своїм військом та Дніпровськими козаками⁴⁶ готується до походу з виходом у Чорне море.
4. Задля захисту Дніпровських⁴⁷ земель, а також в інтересах нашої держави, [намісник] просить надати належну допомогу при потребі.
5. Будьте згуртованими, дружними, готовими в разі необхідності служити вірою і правдою за призначенням із усією відповідальністю.
6. Головною підставою цьому є мос розпорядження.

Наказую:

7. Коли отримаєте цей високий ферман⁴⁸ і прибуде до Буджацьких татар⁴⁹ посланець згаданого Паши попросити допомоги та забезпечити виконання мого розпорядження, —
8. вирушити всім своїм військом із сильними, хоробрими вояками та об'єднатися з військом Паши⁵⁰ в єдину армію, служити за призначенням:
9. захистити Дніпровські землі⁵¹, чи піти в похід по здобич заради добробуту країни.
9. Але якщо з боку Польщі не буде ніяких військових дій та зазіхань,

10. я не маю наміру карати ляхів⁵². Тому попереджаю: не чинити заходів, які б суперечили мирній угоді⁵³.
  11. Ви повинні бути вірними величчю, високої честі та славі володаря Високої Порти⁵⁴.
  12. Гіджрі 1056⁵⁵.
- Місце написання ферману⁵⁶ — Стамбул.

ПРИМІТКИ ТА КОМЕНТАРІ ДО ТЕКСТУ ДОКУМЕНТУ (див.: прим. 26 д. ц.)

- ³⁶ Роки правління: 1640–1648.
- ³⁷ Буджак (*тур.* Вусак) — це південна територія Бесарабії, яка включає в себе такі області, як Ізмаїл (Ismail), Когул (Kohul), Акерман (Akkiğman) та Бендер (Bender). Територія Буджаку наприкінці XV ст. відокремилася від Богдану (Молдова) і опинилася під владою турків. Населення цих чотирьох областей історичного Буджаку, за статистикою 1938 року, складалося з 528 тисяч румунів, 285 тисяч росіян та українців, 178 тисяч болгар, 106 тисяч турків (гагаузів), 80 тис. німців та незначної кількості кримських татар. Про це докладно див.: *Sertoglu M. Osmanlı Tarihi Lüğeti* (Словник османської історії). — İstanbul (Стамбул), 1986. — S. 58; *Türk Ansiklopedisi* (Тюркська енциклопедія) // Вусак (Буджак). — Ankara (Анкара), 1976. — Cilt (Том), VIII. — S. 279.
- ³⁸ Дніпровський намісник султана Ібрагіма (роки володарювання: 1640–1648) в Україні. *Також див.:* прим. 36.
- ³⁹ У цей час польським королем був Владислав IV Ваза (пол. Władysław IV Waza; 19 квітня 1595 — †20 травня 1648) — правитель Речі Посполитої, король Польський і великий князь Литовський (1632–1648), цар Московський обраний (1610–1613) і титулярний (1610–1634). Син Сигізмунда III Вази й Анни Габсбург. Владислав IV Ваза (19.4.1595–20.5.1648) — король Польщі в 1632–1648 рр. (<http://history.franko.lviv.ua/lv.htm>).
- ⁴⁰ Йдеться про Запорозьких козаків
- ⁴¹ На початку документа каліграфічний, логотипного характеру знак, в якому містяться відомості з родоводу та титулування. Зміст тугри цього документа “Я, Ібрагім-падишах, син Агмед-хана та завжди переможеть!”. Про тугри кримських володарів докладно див.: *Сагид Фаузов*. Тугри кримського ханського двора XVII — начала XVIII столетий в протоколе и художественной структуре грамот ханов и принцев // *Marra Mundi*. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. *Studia in honorem Jaroslavi Daškevič septuagenario dedicata*. — Львів; Київ; Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць, 1996. — С. 427–434.
- ⁴² Командирів.
- ⁴³ *Див.:* прим. 37.
- ⁴⁴ *Див.:* прим. 38.

- ⁴⁵ Владислав IV Ваза (див.: прим. 24) у 1646 р., готуючись до війни з Туреччиною, вів таємні переговори з представниками козацької старшини, серед яких був Б. Хмельницький (<http://history.franko.lviv.ua/lv.htm>).
- ⁴⁶ Див.: прим. 40.
- ⁴⁷ Йдеться про українські зсмі.
- ⁴⁸ Указ султана “*fermân-î âlî-şân, fermân-î pâdişâhi, fermân-î hümâyûn, fermân-î celîl-ül-kadr vs.*”, який видавався у письмовій формі (Develloğlu F. a.g.e. (назв. праця)). — S. 260.
- ⁴⁹ Йдеться про військо Буджацьких татар, дислоковане між Чорним морем та річками Дунай, Дністер і Прут. Також див.: прим. 37.
- ⁵⁰ Див.: прим. 44.
- ⁵¹ Див.: прим. 48.
- ⁵² Див.: прим. 44.
- ⁵³ Очевидно, мова йде про мирний договір, укладений у 1621 р. між Османською імперією та королівством Річ Посполита. *Ferhat Gardaşkanoğlu, Turanlı. Osmanlı-Ukraynamünasebetleri.//Tarih vemedeniyeet. — İstanbul, 1995 (Mart). — S. 43–45.*
- ⁵⁴ Йдеться про володаря Османської держави, султана Ібрагіма (див.: прим. 34).
- ⁵⁵ За Християнським літочисленням — 1646 рік.
- ⁵⁶ Див.: прим. 48.